

HOGER
ONDERWIJS
REEKS

De docent als regisseur

Rollenspel bij beroepstraining
en reflectie

Noordhoff Uitgevers

Gerard van der Laan

Eerste druk

De docent als regisseur

Hoger Onderwijs Reeks

Dit boek maakt deel uit van de Hoger Onderwijs Reeks. Deze reeks dient ter verspreiding van onderwijskundige informatie die het gehele hoger onderwijs betreft, dus zowel het wo als het hbo. De redactie is samengesteld met dat belang voor ogen.

De redactie richt zich op drie groepen: studenten, docenten en beleidsfunctionarissen / bestuurders. Studenten kunnen de informatie gebruiken bij de inrichting en vormgeving van hun studie. De informatie voor docenten is vooral bedoeld als ondersteuning bij de inrichting en uitvoering van hun onderwijs en als basis voor nadere onderwijskundige professionalisering. Voor beleidsfunctionarissen en bestuurders levert de reeks een bijdrage aan het denken over het hoger onderwijs en draagt hij informatie aan die van belang kan zijn voor de beleidsvoorbereiding en het nemen van beleidsbeslissingen.

De reeks verschijnt onder auspiciën van het Expertisenetwerk Hoger Onderwijs (EHON), een landelijke vereniging van onderwijsdeskundigen in het hoger onderwijs.

Drs. J. van Alst (Radboud Universiteit Nijmegen)

Dr. H. J. M. van Berkel (Universiteit Maastricht)

Drs. T. J. Dousma (Stichting Surf)

Ir. M. P. van Geloven

Prof. dr. J. F. M. J. van Hout (Universiteit van Amsterdam, voorzitter)

Dr. J. van Keulen (Universiteit Utrecht)

Drs. M. I. M. A. Mathijssen-Jansen (Hogeschool van Amsterdam)

Dr. J. N. Streumer (Hogeschool Rotterdam)

Redactiesecretariaat:

Noordhoff Uitgevers

Hoger Onderwijs

Hoger Onderwijs Reeks

Postbus 58

9700 MB Groningen

www.noordhoffuitgevers.nl

De docent als regisseur

Rollenspel bij
beroepstraining en
reflectie

Gerard van der Laan

Eerste druk

Noordhoff Uitgevers bv Groningen / Houten

Ontwerp omslag: G2K Designers, Groningen / Amsterdam

Foto's: Gerard van der Laan, p. 36, 37, 60, 65, 66, 75, 76, 77; Munda van Langen, p. 61

André Sjouerman, p. 90, achterkant omslag

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan: Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.

0 / 13

Deze uitgave is gedrukt op FSC-papier.

© 2013 Noordhoff Uitgevers bv Groningen / Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-85186-6

ISBN 978-90-01-82302-3

NUR 841

Woord vooraf

Alles waar je over kunt praten, kan je ook uitspelen

Veel docenten gebruiken wel eens rollenspel. Soms gaat dat goed: studenten spelen de sterren van de hemel, de inhoud van de les komt perfect terug in het rollenspel, en de betrokkenheid is groot. Maar het kan ook anders gaan: niemand wil spelen, het spel is slecht, de inhoud is mager en het nagesprek duurt volgens de studenten veel te lang.

Het doel van dit boek is vergroting van de deskundigheid van de docent in het gebruik van rollenspel, zodat het aantal goede rollenspelen toeneemt en het aantal slechte minder wordt. Hoewel dit boek in de Hoger Onderwijs Reeks voor docenten is geschreven, is het ook zeer bruikbaar voor trainers in bedrijfsleven en dienstverlening.

Met dit boek hoop ik de docent het gereedschap te geven om zich de vaardigheden van een toneelregisseur eigen te maken. Wanneer die gebruikt worden samen met de inhoudelijke kennis over het beroep waarvoor u opleidt, kunnen de lessen / trainingen dynamischer en activerender worden. Waar 'hij' geschreven staat kan ook 'zij' gelezen worden.

Al spelend kunt u de studenten in hun beroepsrol regisseren. Meestal gebeurt de beroepsvorming met louter geschreven en gesproken woorden, maar waarom zou u radio gebruiken als u de beschikking hebt over televisie?

Dit boek gaat over rollenspel als didactische werkvorm, als middel voor lessen waarin communicatie een belangrijke rol speelt.

Ik ga er in dit boek van uit, dat de docent weet wat voor theorieën en leerdoelen er zijn op het gebied van communicatie in het algemeen en in het eigen vakgebied in het bijzonder. In 4.5 staat een beknopt overzicht van deze theorieën.

De basis voor dit boek komt voort uit een publicatie die ik heb geschreven voor de opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening voor de Hogeschool van Amsterdam. Het doel hiervan was om drama meer te integreren in het reguliere onderwijs. Door de scheiding van school en werk is rollenspel voor meer beroepsopleidingen een middel om praktijk en theorie te integreren.

Het is een mooie afsluiting van mijn carrière, dat ik in het kader van deze Hoger Onderwijs Reeks van Noordhoff Uitgevers mijn specifieke kennis kan overdragen aan een bredere groep docenten in het hbo en zo kan bijdragen aan effectiever en leuker beroepsonderwijs, waarin theorie en (gesimuleerde) praktijk beter op elkaar zijn afgestemd.

Tot slot wil ik de lezer veel leuke en leerzame uurtjes toewensen vol dramatische wendingen, ontroerende momenten, illustere ontdekkingen, spelplezier, hart voor het beroep en het ontdekken van verborgen talenten van uzelf en van uw deelnemers. Ik hoop met dit boek een bijdrage te hebben geleverd aan de vaak moeizame integratie van theorie en praktijk in het onderwijs. Wanneer de kunst van het lesgeven samengaat met de kunst van het theater moet er toch wel iets moois uitkomen!

Gerard van der Laan gajvdlaan@hetnet.nl
Amsterdam, september 2012

Inhoud

Inleiding 9

Deel 1

De basis van rollenspel 13

- 1 De theorie 15**
 - 1.1 Rollenspel 16
 - 1.2 Hoe leren mensen? 17
 - 1.3 Non-verbale communicatie 19
 - 1.4 Reflectie 20
 - 1.5 Training 20
 - 1.6 Competentieleren 21
 - 1.7 Weerstand tegen rollenspel 22

- 2 Rollenspel bij trainingen 25**
 - 2.1 Een rollenspel creëren (5 W's) 26
 - 2.2 Deelnemers aan het spelen krijgen 30

- 3 Rollenspel bij reflectie 31**
 - 3.1 Rollenspel met één student 32
 - 3.2 Rollenspel bij groepssupervisie 32
 - 3.3 Rollenspel bij intervisie 32
 - 3.4 Reflectie in een grote groep 33
 - 3.5 Het spelen zelf 39
 - 3.6 Opstelling van de groepsruimte 39

- 4 Nabespreking en analyse 41**
 - 4.1 Nabespreking bij training 42
 - 4.2 Nabespreking bij reflectie 43
 - 4.3 Veelvoorkomende problemen die stagiaires inbrengen 45
 - 4.4 Leercyclus bij reflectie met rollenspel 45
 - 4.5 Theorieën voor het analyseren van ervaringen 47

Deel 2

De verdieping 49

- 5 Experimenteren met de handelingen 51**
 - 5.1 Techniek 1: Inspringspel 52
 - 5.2 Techniek 2: Dialoog uit het publiek 53
 - 5.3 Techniek 3: De lege stoel 54
 - 5.4 Techniek 4: Rolwisseling 55
 - 5.5 Techniek 5: Reëel beeld versus ideaalbeeld 56

- 6 Experimenteren met de gedachten 57**
 - 6.1 Techniek 6: Denk-zegmethode 58
 - 6.2 Techniek 7: Terzijdes 60

- 6.3 Techniek 8: Engel en duivel 63
- 6.4 Techniek 9: Dubbelen, alter ego 64
- 6.5 Techniek 10: Voice dialogue 67
- 6.6 Techniek 11: Stemmen van de socialisatie 68

7 Experimenteren met emoties 69

- 7.1 Techniek 12: Overdrijven 70
- 7.2 Techniek 13: Ik-boodschap 71
- 7.3 Techniek 14: Andere emotie, ander motief 72
- 7.4 Techniek 15: Emotievierkant 74
- 7.5 Techniek 16: Spelen als kinderen 77
- 7.6 Techniek 17: Andere status 79
- 7.7 Techniek 18: Andere lichaamshouding 80
- 7.8 Techniek 19: Zonder tekst, bewegingsspel 81
- 7.9 Techniek 20: De zin tien keer herhalen 82

Literatuur 83

Bijlagen Huiswerkopdrachten voor het schrijven van een rollenspel 84

- Bijlage 1 Een scène schrijven over een praktijksituatie uit het beroep 85
- Bijlage 2 Een scène schrijven over de stage 87
- Bijlage 3 Een scène schrijven met twee rollen 88

Over de auteur 89

Register 90

Inleiding

Rollenspel wordt meestal gebruikt om het communicatieve aspect van een beroep te trainen.

Bij praten gebruik je verbale middelen van communicatie, zoals woorden en stemgebruik, bij spelen gebruik je ook non-verbale vormen van communicatie. Wanneer je met woorden een (beroeps)ervaring beschrijft, ben je minder nauwkeurig in je informatieoverdracht dan wanneer je die uitspeelt. Ook bij beroepsvorming geldt dit.

In dit boek staan tools voor het gebruiken van rollenspel bij beroepsvorming. Ik heb twee demonstratielessen die bij dit boek horen op *YouTube* gezet en daar wil ik jullie graag naar verwijzen. Beide video's kun je vinden door in te typen: "de docent als regisseur" of "gerard van der laan".

De eerste video "verwaarlozing" gaat over de inbreng van een student hbo MWD van een casus waarbij een hulpverlener in een tussenvoorziening zich zorgen maakt over de troep in de woonruimte van een moeder met twee kinderen. Duur: 19,51 minuten.

De tweede video "omgaan met doodswens van een oudere" gaat over de inbreng van een student MWD van een casus van een ouderenwerker die voor administratieve hulp op huisbezoek komt bij een oudere die zegt dood te willen. De duur van deze film is 15 minuten.

Natuurlijk kunt u ook rollenspel gebruiken voor doelen als persoonsvorming of hulpverlening. Daar gaat dit boek niet over, al kunt u eenvoudig de transfer maken. Er zijn uitstekende boeken over dramatherapie. Dit boek gaat ook niet over het gebruik van drama voor de kunst. Daarvoor moet u in het theater zijn. Het gaat wel over het gebruiken van dit soms magische middel in het onderwijs.

Het gebruik van rollenspel maakt onderwijs mogelijk waarin theorie en praktijk meer geïntegreerd worden. De deelnemers worden actiever betrokken bij het onderwijs, omdat ze met hoofd, hart en handen bezig zijn met hun beroepsvorming.

Deel 1 van dit boek behandelt de basis voor het gebruiken van rollenspel in het onderwijs. Centrale vragen in dit deel zijn:

- Hoe maak je een rollenspel?
- Hoe laat je deelnemers hun ervaringen uitspelen in plaats van vertellen?
- Hoe kan je rollenspel of andere dramatische werkvormen gebruiken in een training en hoe kan dat bij reflectie, dus bij stagebegeleiding, interventie of supervisie?

Deel 2 is een verdieping. Hierin wordt het gebruik behandeld van regietechnieken voor het experimenteren met handelingen, gedachten en emoties. Dit experimenteren is een uniek kenmerk van drama vergeleken met andere vormen van werken met casuïstiek; u kunt dingen uitproberen in een veilige omgeving. Dit is ervarend leren, inclusief de lichamelijke beleving van nieuw gedrag in plaats van louter denkend leren. Als docent wordt u hier regisseur van gedrag.

Deel 2 beschrijft twintig technieken uit de hoek van de theaterregie en de dramatherapie.

Het begint met eenvoudige technieken, zoals vergroten, minimaliseren, inspringen, denk-zegmethode, rolwisseling en eindigt met meer ingewikkelde technieken, zoals voice dialogue, emotievierkant en spelen vanuit andere emotie of status. De eenvoudige technieken zijn door een communicatietrainer redelijk snel te leren.

Tot slot van deze inleiding volgt een voorbeeld van het gebruik van rollenspel bij stagebegeleiding.

Het begint met een scène waarin de ervaring van de stagiaire wordt uitgespeeld. Daarna wordt de situatie een aantal keren opnieuw gespeeld met regie-ingrepen van mij als begeleider: de experimenteerfase.

VOORBEELD 0.1 Orde houden

Take 1

Stagiaire Esther geeft les aan een havo 3-klas. De studente stoort zich mateloos aan twee brutale meiden. Ondanks herhaalde verzoeken om stil te zijn, blijven ze met elkaar kletsen. Na afloop van de les roept Esther de twee leerlingen bij haar om tegen ze te zeggen dat dit echt niet kan. Ze lachen haar in haar gezicht uit. Dit wordt in scène gezet door twee medestudenten te vragen die vervelende leerlingen te spelen. Zij willen dat wel en groeien in hun rol. De rest van de groep speelt even de klas met middelbare scholieren.

Analyse: Wat er met de stagiaire Esther gebeurt, is dat ze zich zo voelt afgaan dat ze angst heeft voor de volgende les. Ze smeekt de leerlingen bijna om stil te zijn.

Take 2

Het moment dat ze voor de vierde keer stilte vraagt, wordt gekozen door de docent / begeleider als kritische beroepssituatie om uit te zoeken wat er allemaal door haar heen gaat. Dit gebeurt door de denk-zegmethode. Af en toe onderbreekt de docent haar voorzichtig en vraagt om haar gedachtewolkje naar boven kijkend uit te spreken en dan weer door te gaan met de scène.

Zij zegt in het begin van de scène: 'Willen jullie nu niet meer praten, ik kan me zo niet concentreren op de stof'. De docent vraagt haar omhoog te kijken en te zeggen wat ze nu werkelijk denkt. Zij: 'Rotmeiden, ze blijven maar kletsen'. De scène gaat verder met de meiden die haar brutaal aankijken en even stil zijn, waarna ze weer beginnen te praten. De docent vraagt wat ze denkt. Ze kijkt omhoog en zegt in haar denkwoolkje: 'Altijd weer die Fatima, zo brutaal als een hond' en mompelt er iets bij van: 'Altijd die Marokkanen' en zegt tegen de leerlingen: 'Alsjeblieft, zo kan ik niet werken'. De docent stopt de scène.

Analyse: Analyse samen met de rest van de groep studenten: wat er bij de stagiaire gebeurt is dat ze erg boos is, en dat ze vooral niet wil discrimineren.

Take 3

De docent vraagt haar de scène opnieuw te spelen en ongecensureerd boos te zijn en ze mag voor deze keer als experiment ook discrimineren om te kijken wat dit allemaal oplevert. De stagiaire vraagt voor de vierde keer weer om stilte, brutale blikken en ze zegt boos: 'Wat zitten jullie schaaachtig brutaal te kijken! Bek houden jullie als ik dat zeg, ik laat me niet beledigen, altijd jij! Fatima, ik ben het zat!'

Analyse: Wat er gebeurt bij de stagiaire is dat ze ongecontroleerd is en dat kan niet. Al lucht het wel op, want iedereen moet erg lachen om de uitbarsting. Het is wel de waarheid zoals zij die beleeft, maar dit kan niet. Theorie van docent: 'Wat zegt de theorie van de didactiek over orde houden? Je moet regels stellen, sancties bedenken, dit alles liefst in overleg met de leerlingen en die regels consequent handhaven. Welke regels zijn er op die school en welke sancties?' De stagiaire weet dit niet. Medeleerlingen wel. Na twee waarschuwingen moet je de leerling voor tien minuten de gang op sturen.

Take 4

De docent vraagt aan Esther om dit eens te proberen. Esther zegt dat ze daar een hekel aan heeft en dat ze dat altijd erg kinderachtig vond vroeger. En vernederend. De begeleider vraagt haar het toch te proberen. 'Aardig ben je al, als je nu ook nog streng kunt zijn, kun je kiezen en word je professioneler. Probeer het eens'. Esther doet het en stuurt Fatima voor tien minuten de gang op. Fatima gaat de deur uit.

Analyse: Esther verbaast zich erover dat Fatima zomaar wegging. Aan Latifa, die de rol van Fatima speelde, wordt vervolgens gevraagd hoe het voor haar was, om eruit gestuurd te worden. Latifa: 'Ja, dat was terecht, had ze al veel eerder moeten doen, want ze was niet geloofwaardig meer, ze kan gewoon geen orde houden'. In het gesprek daarna blijkt dat het probleem bij zowel de Nederlandse studenten als de Marokkaanse studenten herkend wordt. Nederlandse studenten en leraren kunnen niet streng zijn, zeggen de Marokkaanse meiden, die echter onderling ook verschil van mening hebben. Sommigen zijn streng opgevoed en anderen vrijer. Tot slot wordt er gevraagd naar herkenning bij de overige studenten van het probleem niet streng durven te zijn.

Take 5

Een ander groepslid stelt nog even de vraag of je die twee leerlingen niet gewoon uit elkaar kan halen. De docent vindt dat een goed idee en vraagt of zijzelf dat wil voordoen in deze situatie. Als dat in de groep gebeurt, geeft dat ellende. Als ze het in de pauze probeert, levert dat op dat ze per se bij elkaar willen blijven zitten, maar ze beloven dat ze absoluut niet zullen praten. De studente vraagt vervolgens netjes volgens de theorie wat de sancties dan moeten worden, wanneer ze tóch praten. De leerlingen zeggen, dat ze dan alsnog uit elkaar gehaald mogen worden.

Analyse: Iedereen vond dit een welkome aanvulling in hun arsenaal aan mogelijkheden om orde te houden.

Commentaar

Natuurlijk kan de scène heel anders aflopen dan hiervoor. Er kan bijvoorbeeld een 'scène' ontstaan als de stagiaire de leerling de klas uit stuurt. De docent kan dan stoppen of verder spelend kijken hoe hij daar dan mee omgaat. Dan wordt het wel tijd voor een inspringspel, want die arme Esther heeft dan genoeg gewerkt.

Deel 1

De basis van rollenspel

- 1 De theorie
- 2 Rollenspel bij trainingen
- 3 Rollenspel bij reflectie
- 4 Nabespreking en analyse

Het eerste deel van dit boek behandelt de basis voor het gebruiken van dramatische werkvormen in het onderwijs. De manier waarop je als docent een rollenspel kunt maken komt onder andere aan bod. Verder wordt uitgelegd hoe je deelnemers hun ervaringen uit kunt laten spelen in plaats van vertellen. Ook de wijze waarop rollenspel of andere dramatische werkvormen gebruikt kunnen worden in een training wordt behandeld. Er wordt toegelicht hoe je dit als docent kunt inzetten bij reflectie, bijvoorbeeld bij stagebegeleiding, intervisie of supervisie. Tot slot is er aandacht voor de nabespreking en analyse van rollenspelen. Deel 1 vormt hiermee een basis voor deel 2 van dit boek, waarin een verdieping plaatsvindt; in dit deel worden een twintigtal technieken behandeld die ingezet kunnen worden bij rollenspel.

1

De theorie

- 1.1 Rollenspel
- 1.2 Hoe leren mensen?
- 1.3 Non-verbale communicatie
- 1.4 Reflectie
- 1.5 Training
- 1.6 Competentieleren
- 1.7 Weerstand tegen rollenspel

Rollenspel is een zeer geschikt middel voor het leren van een beroep, omdat het zowel verbale als non-verbale communicatie gebruikt bij het leren van de beroepsrol. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste begrippen rondom rollenspel verduidelijkt.

1.1 Rollenspel

Naast didactische werkvormen die vooral verbaal van karakter zijn (frontaal lesgeven, discussies, werken met stellingen, enzovoort) zijn er werkvormen die ook non-verbaal van aard zijn, zoals gebruik van filmmateriaal en rollenspel. Dit boek gaat uitvoerig in op verschillende dramatische werkvormen die u kunt gebruiken voor training en reflecties. Het begrip rollenspel wordt het meest gebruikt, maar ook wordt wel gesproken over simulaties, spelen, acteren, een toneelstukje doen en iets naspelen. In de tekst wordt ook het woord 'spel' regelmatig gebruikt.

Kenmerkend voor dramatische werkvormen is dat ze concreet zijn. Drama is eenheid van tijd, plaats en handeling, het hier en nu.

Bij rollenspel onderscheiden we de volgende rollen:

- 1 onderzoeksrol en tegenrol
- 2 werken met een acteur
- 3 regisseur
- 4 rol

Ad 1 Onderzoeksrol en tegenrol

Bij het spelen van een rollenspel bepaalt u van tevoren op welke rol u extra let. Dit wordt de onderzoeksrol genoemd, de overige rollen heten de tegenrollen. In de praktijk kan de onderzoeksrol ook hoofdrol genoemd worden, of 'de inbrenger', of de rol waar het in uw programma om gaat. De tegenrollen zijn in een vervolgcène vaak terug te brengen tot één rol; de belangrijkste rol.

Ad 2 Werken met een acteur

Voor het goed spelen van de tegenrol is het heerlijk om een acteur te hebben. Trainingsacteurs kunnen goed gedoseerd tegenspel bieden, blijven goed in hun rol en kunnen feedback geven vanuit hun rol. Wanneer in dit boek wordt gesproken over de tegenrol, kan dit zowel een acteur van buiten zijn als een groepslid.

In het boek *Omgaan met trainingsacteurs* van Paul Devilee en Hans Fischer staat een aantal uitstekende tips voor het werken met acteurs in trainingen. Zij noemen als bijzondere vorm ook het inzetten van een gastspeler als acteur. Een gastspeler is iemand die inhoudelijk volledig op de hoogte is, bijvoorbeeld een oud-collega. Dit kunnen in het onderwijs ook ouderejaarsstudenten zijn of afgestudeerden uit de praktijk. Het nadeel dat ze niet geschoold zijn in het acteren, wordt opgeheven door het feit dat ze inhoudelijk precies weten wat er speelt in de praktijk, dat ze weten waar ze 'op' moeten spelen en precies weten wat het doel is. In het onderwijs zijn er goede ervaringen met het inzetten van ouderejaarsstudenten of oudstudenten in de tegenrol. Zij zijn betaalbaar en weten precies wat het doel is van een programma.

Ad 3 Regisseur

Een regisseur is iemand die bij toneel of film op basis van een tekst gedachten en emoties aanbrengt bij een acteur, in samenwerking met die acteur. Een goede acteur leert binnen twee weken zijn tekst en weet dat dit maar 10% is van het spel.

Met de docent als regisseur wordt in het kader van dit boek bedoeld dat de docent bij de inzet van rollenspel (of het spelen van ervaringen) kijkt als een regisseur. En een regisseur kijkt non-verbaal. Het doel van het spelen is echter niet het maken van een mooi toneelstuk, maar het zoeken naar goed professioneel handelen. Bij het werken met dramatische werkvormen in het onderwijs werkt u niet met een vaste tekst, maar met improvisatie.

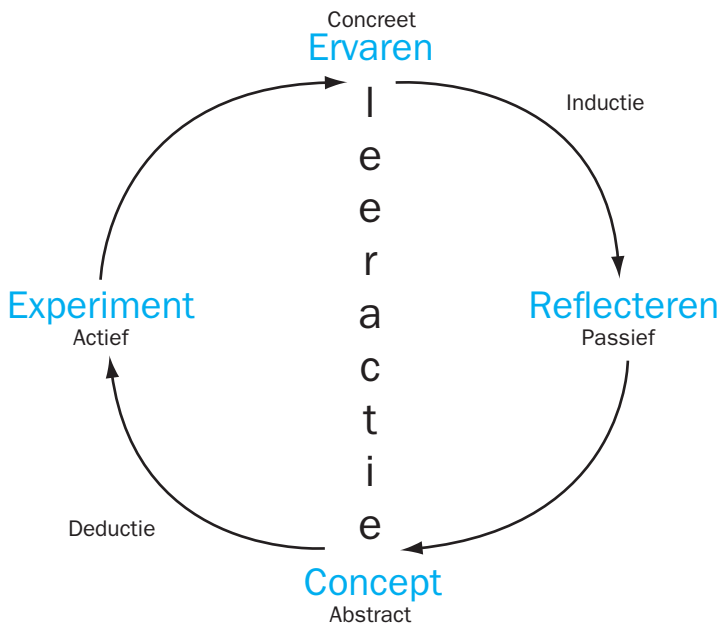
Ad 4 Rol

De sociologische definitie van rol is: gedrag dat hoort bij een bepaalde positie. Er is een norm voor het gedrag dat bij die positie hoort; er zijn duidelijke verwachtingen, die horen bij het gedrag in die positie. Het leren van de beroepsrol is het doel van beroepsstraining.

1.2 Hoe leren mensen?

Voor het beantwoorden van de centrale vraag van deze paragraaf (hoe leren mensen?), worden de leercyclus van Kolb (en de positie daarbinnen van rollenspel) behandeld (zie figuur 1.1).

FIGUUR 1.1 Leercyclus van Kolb

Volgens Kolb is effectief of duurzaam leren het resultaat van het cyclisch doorlopen van een proces waarbij een viertal gedragingen op elkaar inhaken.

- 1 *Concreet* ervaren of ondervindend leren. Het opdoen van werkelijke ervaring met de realiteit staat hier centraal. Belangrijk hierbij is dat men zonder vooroordelen met een zeker inlevingsvermogen openstaat voor nieuwe ervaringen.

- 2 *Reflectief observeren of reflecteren leren.* Nadenken over de waargenomen werkelijkheid. Terwijl een handeling gesteld wordt, wordt onze aandacht getrokken door allerlei bedoelde of niet-bedoelde effecten van de handeling. Hierop kunnen we reflecteren. Hiervoor moeten de ervaringen vanuit verschillende standpunten bekeken worden.
- 3 *Abstract conceptualiseren of conceptualiseren leren.* Er wordt nagegaan in hoeverre de ervaringen en reflecties die samenhangen met deze ene handeling ook overeenkomen met de bevindingen die eerder zijn opgedaan. Zit er een rode draad in het verhaal? Kan er een algemene stelling besloten worden? Er wordt een hypothese geformuleerd die in de toekomst getoetst wordt.
- 4 *Actief experimenteren of experimenteren leren.* Er wordt getoetst of de basisstelling - model of schema - in de realiteit stand houdt. Dit gebeurt experimenteel door middel van nieuwe handelingen. Om dit te kunnen doen, moet men in staat zijn beslissingen te nemen en die daadwerkelijk uit te voeren.

Als we nu kijken naar de mogelijke positie van rollenspel in de beschreven leercyclus van Kolb, dan is daarover het volgende te zeggen: *Woorden* kunnen in fase 2 (het reflecteren) en bij fase 3, het theoretiseren een belangrijke rol spelen. *Rollenspel* kan een belangrijke rol spelen in fase 1, het ervaren en in fase 4, het experimenteren. Natuurlijk kunnen in fase 1 de ervaringen ook verteld worden en dat gebeurt ook vaak. De meeste coaching, supervisie en stagebegeleiding gebeuren verbaal en dit wordt vaak erg zinnig beleefd. Ook kan er tegenwoordig gemakkelijk gebruikgemaakt worden van beeldmateriaal via internet. Beeldmateriaal slaagt er vaak beter dan alleen met woorden in informatie over te dragen en is dus zeer geschikt voor fase 1: het ervaren. Wanneer u er echter in slaagt die ervaringen ook gespeeld te krijgen, is het helemaal mooi, omdat de communicatie effectiever is en u ook de non-verbale aspecten van de ervaring erbij betreft.

Als u er daarnaast ook in slaagt om fase 4 (het experimenteren) in spelvorm te gieten, wordt het nog effectiever. Het experimenteren kan dan namelijk ter plekke in een veilige omgeving gebeuren, in plaats van later in een praktijk. Het is een groot verschil of een deelnemer met het voornemen de klas uitgaat om volgende keer assertiever te zijn tegen de leidinggevende, of dat de deelnemer dit ook feitelijk al gedaan heeft in een spelsituatie. Bij het uitspelen worden met name de emoties sterker gebruikt, omdat de lichaamstaal vooral de emoties weergeeft.

In tabel 1.2 volgt de leercyclus van Kolb met daarin de plaats van rollenspel.

TABEL 1.2 Plaats rollenspel in leercyclus van Kolb

Ervaringen	Reflectie	Theorie	Experimenten
met rollenspel	met woorden	met woorden	met rollenspel

Wanneer een ingebrachte ervaring gespeeld is, benoemt u met woorden wat er aan de hand is, u zoekt er een theorie bij en gaat experimenteren om het 'juiste' professionele gedrag te zoeken.

Tabel 1.3 geeft een concretere invulling van die leeracyclus, waarbij in de kolom 'reflectie' een aantal vaak voorkomende problemen van stagiaires van een opleiding sociaal werk staan geformuleerd.

In een uitvoeriger schema in hoofdstuk 4 (tabel 4.1) staat beschreven waar het nabespreken van de gespeelde ervaring (de analyse met woorden) wordt behandeld. De laatste kolom wordt in hoofdstuk 5 behandeld.

TABEL 1.3 Concrete invulling van leeracyclus van Kolb

Ervaring	Reflectie	Theorie	Experimenten
Gespeelde ervaring	Geen grenzen durven stellen	Assertiviteit Omgaan met agressie	Andere status Andere emotie
Gespeelde ervaring	Slecht met kritiek kunnen omgaan	Feedback: vierg's	rolwisseling

1.3 Non-verbale communicatie

De meerwaarde van het uitspelen van ervaringen ten opzichte van het vertellen over die ervaringen, is gelegen in het feit dat in een rollenspel de non-verbale communicatie zichtbaar is. Er wordt vaak gezegd dat in de communicatie 30% verbaal is en 70% non-verbaal. Een iets verfijndere indeling volgt hier. Bij een gemiddelde interactie gebeurt de overdracht op de volgende wijze:

- lichaamstaal: 55%
- stemgebruik: 38%
- woorden: 7%

De lichaamstaal geeft gevoelens weer op de volgende gebieden (Oomkes):

- 1 dominantie versus onderdanigheid
- 2 genegenheid versus afkeer
- 3 gespannenheid versus ontspanning

Lichaamstaal brengt met name het relatieniveau van de communicatie naar voren.

De *lichaamstaal* is een analoge vorm van overdracht van informatie en zeer geschikt om gevoelens en verwachtingen over te dragen.

Woorden kan men zien als digitale vorm van overdracht van informatie, het zijn codes. Voor het behandelen van theorie zijn woorden meestal zeer geschikt.

Woorden zijn vooral geschikt voor het overbrengen van de inhoud van een boodschap.

Met *stemgebruik* kan aan woorden een emotionele betekenis gegeven worden. Zowel de inhoud van een boodschap kan overgebracht worden, alsook de relatie die iemand heeft met het onderwerp en met degene met wie gecommuniceerd wordt. De intonatie wordt ook wel gezien als non-verbaal.

Meer over dit onderwerp vindt u in het boek *Communicatieleer* (Oomkes, 2000).

1.4 Reflectie

In het boek *Reflecteren* definieert Marie-José Geenen reflectie als volgt:

Terugblikken op een ervaring (handelen, denken, voelen, willen), evenals op de context waarin deze plaats vindt, en deze ervaring in het bewustzijn brengen, er betekenis aan verlenen en van daaruit keuzes maken voor nieuwe perspectieven.

Vaak wordt bij theorieën over reflectie de leercyclus van Kolb (zie paragraaf 1.2) gebruikt. De ervaringen zijn het startpunt. Meestal gebeurt dit door verbaal te vertellen over die ervaring. Wanneer die situatie uitgespeeld wordt, wordt ook de lichaamstaal, de taal van de emoties, erbij betrokken. Dan kan de reflectie ook de vaak moeilijk toegankelijke laag van de emoties bereiken. De theorie van de kernreflectie is zeer bruikbaar om de diepere lagen van het gedrag te ontdekken en ermee te experimenteren. Er worden verschillende lagen onderscheiden, zoals in een ui. Kort samengevat zijn dat het denken, het voelen en het willen, die gesitueerd worden in respectievelijk het hoofd, het hart en de buik. De kunst van het reflecteren is om te 'liften' tussen die drie niveaus van ervaren. In deze theorie is het doel van de reflectie om in een flow te komen, waarbij de energie vrij stroomt.

Bij veel andere reflectiemethoden zien we dit in wezen terug. Je denkt na over iets wat je deed en zoekt naar alternatieve gedragsmogelijkheden. Bij dat zoeken kom je op handelingen (handen), die je achteraf betreurt of toejucht, op al dan niet hinderlijke overtuigingen en gedachten die je hebt (hoofd), en op gevoelens die weggedrukt worden of overheersen (hart). Reflecteren is feitelijk een onderzoek naar hoe u beter kunt handelen.

Voor dit boek ga ik ervan uit, dat de lezer op de hoogte is van de basistheorieën over reflecteren.

Voor een korte behandeling van deze theorieën verwijs ik u naar paragraaf 4.5.

De werkwijze die in dit boek beschreven wordt, is die van doen in plaats van praten. Het uitspelen van bijvoorbeeld verboden gedrag en gewenst gedrag maakt de reflectie intensiever dan wanneer dit alleen in het hoofd en met woorden gebeurt. Hoe je studenten aan het spelen krijgt en hoe je hen naar professioneel handelen kunt regisseren, is het onderwerp van dit boek.

1.5 Training

Bij trainingen in communicatievaardigheden voor professionele vorming kan onderscheid gemaakt worden tussen de basisvaardigheden (LSD: Luisteren, Samenvatten, Doorvragen; onderscheid tussen inhouds- en betrekkningsniveau) en specifieke vaardigheden (afhankelijk van het beroep waarvoor je traint). Het rollenspel is een didactische werkvorm, die goed te gebruiken is bij onderwijsprogramma's waarin het professionele handelen

van studenten centraal staat. Bijvoorbeeld in vaardigheidstrainingen, en bij stagebegeleiding.

Het rollenspel geeft de mogelijkheid authentieke beroepssituaties te simuleren, vaardigheden al toepassend te leren en te oefenen met nieuw gedrag.

Wanneer de cyclus van Kolb als model van leren genomen wordt, zijn er twee startpunten voor het leren:

- 1 start vanuit de theorie: training
- 2 start vanuit de ervaring: reflectie

Ad 1 Start vanuit de theorie: training

Bij een start vanuit de theorie, heet het *training*. Je wilt bepaalde vaardigheden inzicht, methoden aanleren die je als docent / trainer belangrijk vindt. Je gebruikt beroepssituaties en praktijkervaringen uit de beroepspraktijk om die theorieën over te brengen, zodat het beroepsmatig handelen beter wordt. In het onderwijs wordt dit les, werkcollege, practicum of training genoemd. Bij een training brengt de trainer in principe beroepssituaties in, al kan ook heel goed gewerkt worden met ervaringen van studenten zelf.

Ad 2 Start vanuit de ervaring: reflectie

Bij een start vanuit de ervaring, heet het *reflectie*. Je wilt helpen om ervaringen met lastige of bijzondere situaties te overdenken en bewust te worden wat er goed of fout ging vanuit professioneel perspectief. Je gebruikt gezond verstand en theorieën die je geleerd hebt om via dat denkproces betere manieren van handelen te vinden.

In het onderwijs wordt dit stagebegeleiding, intervisie, supervisie, coaching, stagebegeleiding of praktijkbegeleiding genoemd. Bij reflectie brengt de deelnemer in principe beroepservaringen in.

De kracht van dramatische werkvormen ligt dus in het creëren van ervaringen en van de mogelijkheid te experimenteren met gedrag, beide in een nagespeelde of gesimuleerde beroepssituatie.

1.6 Competentieleren

Veel onderwijsinstellingen zijn op dit moment gebaseerd op competentiegericht leren.

De definitie van een competentie is: het in een kritische beroepssituatie op geïntegreerde wijze toepassen van de juiste kennis, vaardigheden en houding.

Een rollenspel maakt het dus mogelijk kritische beroepssituaties te creëren. Critisch betekent dat die (gesimuleerde) praktijksituatie voldoende elementen bevat voor professioneel handelen. Naarmate de situatie ingewikkelder is, is er een hoger niveau van competentiebeheersing nodig.

Door deze kritische beroepssituatie te creëren (in scène te zetten, in een rollenspel te gieten, te simuleren) kan het geleerde aan theorie, vaardigheden en houding getoetst worden (zoals bij assessments vaak gebeurt) of kan iemand bewust gemaakt worden, zoals in trainingen gebeurt.

Bij het leren van een beroep waarin communicatie met een cliënt / klant / patiënt belangrijk is, is het dus heel zinnig om bij vaardigheidstrainingen of bij praktijkbegeleiding aandacht te kunnen besteden aan die non-verbale

communicatie. Dit kan uitstekend door middel van rollenspel. Een simulatie in de vorm van het naspelen benadert de werkelijkheid redelijk goed, zeker in vergelijking met alleen woorden.

Video-opnames van het handelen in de praktijk zijn nog echter en dus ook uitermate geschikt. Het voordeel van dramatische werkvormen is dat de docent / trainer ook kan experimenteren met ander gedrag. Bij video kan dat niet.

1.7 Weerstand tegen rollenspel

Sommige studenten hebben spelangst die te vergelijken is met angst voor presenteren in het algemeen. Er zijn ook altijd studenten die acteren leuk vinden. Het werkt vaak goed om juist deze studenten het eerst voor de tegenrol te vragen. Voor de onderzoeksrol / de beroepsrol waarvoor ze opgeleid worden, komt iedereen om de beurt aan bod.

Vaak blijkt na een boeiend rollenspel dat studenten opkijken van het acteer-talent dat in de groep aanwezig is. Ook concluderen studenten na een goed spel, dat ze niet wisten dat spelen zo makkelijk was.

Na een mislukt spel kan de angst voor 'afgaan' natuurlijk wel groter worden. Toegeven dat het spel niet lukt, is dan een oplossing; 'kan gebeuren, erg bedankt'.

Voor docenten ligt de weerstand vaak in onervarenheid met het middel. Een eenvoudig rollenspel zullen de meeste docenten wel een keer gebruikt hebben. De meeste docenten hebben echter geen lessen drama gehad in hun opleiding. Dit boek wil inspiratie leveren om stapje voor stapje wat vaker dramatische werkvormen te gebruiken in aanvulling op de verbale vormen. Het effect van een goed rollenspel en zeker ook met het experimenteren met de oorspronkelijke ervaring, is voor studenten vaak een leerzame ervaring. En ze vinden het vaak ook leuk. Leuk en leerzaam is vaak een bijzonder krachtige combinatie. Een aardig vergelijk in dit kader is het dat werken met casuïstiek zonder en met rollenspel vergelijkbaar is met het verschil tussen radio en televisie.

Wat de voorbereiding betreft is het voor de docent belangrijk om helder te hebben wat het doel is bij het onderdeel waarin het rollenspel ingezet wordt. Het is raadzaam om de spelopdracht die gegeven wordt van tevoren op te schrijven en gewoon voor te lezen. Hoe preciezer en bondiger de opdracht, des te overtuigender is de deelname. Als de docent bij een training zelf een rollenspel inbrengt, is het aan te raden om aan het begin van de bijeenkomst of zelfs aan het eind van de bijeenkomst daarvóór de rol aan iemand te geven die het leuk vindt om te spelen. Dit kan door iemand persoonlijk te vragen of het woord actrice / acteur te gebruiken. Verleiden is een goede manier om aan tegenspelers te komen.

Een goede overgang naar spelen is vertellen. En dan bij voorkeur het vertellen van ervaringen uit de praktijk in de tegenwoordige tijd. Wanneer iemand gebeurtenissen in de tegenwoordige tijd vertelt, wordt het al bijna spel. Bijvoorbeeld: 'Ik kom de klas binnen, zeg na twee minuten dat we gaan beginnen, beginnen drie meiden vreselijk te lachen.' Ik zeg: 'Lachen jullie om mij?' Zij blijven maar lachen tot er een zegt: 'Suzan is verliefd!'

Als docent kun je ook de organisatie van de les het beste van tevoren opschrijven. Begin je meteen met spelen voor de groep of bouw je het op door eerst een vertelopdracht in kleine groepjes te geven? In het volgende hoofdstuk volgt meer over de organisatie van een les.

Tot slot is het belangrijk om als docent zelf actief te worden als er gespeeld moet worden, door te gaan staan en te bewegen bijvoorbeeld om het decor klaar te helpen zetten.